

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
В ПЕРІОДИЦІ УКРАЇНИ В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯPROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF SOCIAL EDUCATION
IN THE PERIODIC OF UKRAINE IN 20 YEARS XX CENTURY

*У статті висвітлюється питання теорії та практики соціального виховання в періодиці України в 20-х рр. ХХ ст. Здійснено аналіз публікацій періодичних видань, які висвітлюють проблеми соціального виховання досліджуваного періоду. Розкрито роль соціального виховання в діяльності дитячого руху. Проаналізовано питання «ув'язки» соціального виховання з дитячим рухом. Встановлено, що у 20-х рр. ХХ ст. соціальне виховання будувалося на засадах дитячого руху. **Ключові слова:** соціальне виховання, теорія та практика соціального виховання, виховання, періодика, періодика України.*

В статье освещается вопрос теории и практики социального воспитания в периодике Украины в 20-х гг. XX в. Осуществлен анализ публикаций периодических изданий, освещающих проблемы социального воспитания исследуемого периода. Раскрыта роль социального воспитания в деятельности детского движения. Проанализирован вопрос «увязки» социального воспитания

с детским движением. Установлено, что в 20-х гг. XX в. социальное воспитание строилось на основе детского движения.

Ключевые слова: социальное воспитание, теория и практика социального воспитания, воспитание, периодика, периодика Украины.

The article deals with the issue of the theory and practice of social education in the periodicals of Ukraine in the 20's of the 20th century. The analysis of publications of periodicals covering the problems of social education of the studied period has been analyzed. The role of social education in the activity of children's movement is revealed. The issue of "linking" social education with children's movement is analyzed. It was established that in the 20 years of the 20th century, social education was based on the principles of the children's movement.

Key words: social education, theory and practice of social education, upbringing, periodicals, periodicals of Ukraine.

УДК 37(477)«1920/1929»:316.64
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-1.25>

Карпич І.О.,

канд. пед. наук,
старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Моральне і культурне оновлення суспільства, соціально-економічні та політичні перетворення, які сьогодні відбуваються в Україні, зумовлюють процес духовного відродження, викликають потребу вдосконалення всіх ланок життя, особливо тих, що стосуються навчання та виховання молоді, її соціальної адаптації.

За таких умов виникає нагальна потреба в ефективній системі соціального виховання, яка могла б захистити молоде покоління від руйнівних наслідків кризи, котру переживає країна. Оскільки досвід наших попередників є цінним джерелом для пошуку нових підходів до вдосконалення навчально-виховного процесу, зростає значення історико-педагогічних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання розвитку соціального виховання в Україні стає предметом історико-педагогічних досліджень уже в 20-х рр. ХХ ст. (Г. Гринько, О. Дзевєрін, Я. Ряппо, М. Скрипник). У публікаціях цього періоду висвітлювалися принципи соціальної політики, роз'яснювався практичний досвід соціального виховання дітей, наводилися досягнення в означеній галузі.

Різним аспектам розвитку соціального виховання присвятили історико-педагогічні праці дослідники 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. (Л. Дуднік,

Л. Ковальчук, В. Костів, В. Курило, О. Любар, А. Медвідь, М. Стельмахович, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Д. Федоренко та ін.).

Цінним джерелом для вивчення історії, теорії та практики соціального виховання є періодичні видання через їх оперативність і безпосередність відображення подій. Сторінки періодичних видань 20-х рр. ХХ ст. відображали актуальні проблеми становлення та розвитку системи соціального виховання дітей у досліджуваний період. Таким чином, публікації на сторінках газет і журналів перетворюють пресу на своєрідну скарбницю джерел епохи, які різнопланово висвітлюють події.

Проблеми соціального виховання в періодиці в різні історико-педагогічні періоди розробляли його сучасники, теоретики та практики. Першими дослідниками преси 20 – початку 30-х рр. ХХ ст. були співробітники редакцій періодичних видань: В. Арнаутов, Л. Гострий, А. Гузарій, А. Журавський, С. Кільколик, М. Крупеніна, В. Лір, М. Миرون, В. Мускін, І. Петровський, Н. Потапов та ін., котрі розглядали пресу як ефективний засіб виховання дітей.

У радянський період питання педагогічних часописів було розкрито у дослідженнях А. Аكوпова, М. Басова, С. Гармаша, Д. Григораша, В. Зябікіна, К. Присяжнюк, Л. Семенко, А. Токарської, О. Федорова, М. Холмова та ін.

На сучасному етапі особливості періодичної преси висвітлили у своїх наукових доробках О. Адаменко, Л. Вайда, І. Зайченко, Я. Кривко, А. Крохмаль, С. Лобода, І. Мельник, А. Пугач, О. Сараєва та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте більшість історіографічних праць із проблем соціального виховання в періоді опосередковано стосуються досліджуваної теми: вони присвячені загальним аспектам соціального виховання, періодичної преси, мають фрагментарний характер і потребують усебічного аналізу.

Мета статті – висвітлити проблеми теорії та практики соціального виховання в періодіці України у 20-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Аналіз історико-педагогічних джерел засвідчує, що у 20-х рр. ХХ ст. діяльність дитячого руху спрямовувалася на реалізацію ідей соціального виховання, оскільки від початку свого становлення досліджувані феномен розглядався як основний фактор соціального виховання.

У 20-х рр. ХХ ст. соціальне виховання розглядалося як всебічна та загальна організація дітей: «Для суспільства, суспільство, через суспільство...», «Для колективу, колективним методом, через колектив...» [2, с. 6].

У «Руководстве по социальному воспитанию» (1924) зазначалося, що метою соціального виховання було виховання громадян УСРР, пройнятих усвідомленням своєї солідарності з трудящими СРСР і всього світу, здатних активно боротися за диктатуру пролетаріату як перехідний етап до комунізму [8, с. 45].

Сучасні дослідники (Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебнік та ін.) розглядають соціальне виховання як систему заходів, спрямованих на оволодіння й засвоєння дітьми та молоддю загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в них стійких ціннісних орієнтацій і адекватної соціально спрямованої поведінки [3, с. 25].

Потреба у становленні та розвитку системи соціального виховання в 20-х рр. ХХ ст. була зумовлена об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Нечувана світова війна, потім жорстока громадянська війна і голод забрали мільйони батьків. Радянська влада повинна була доглянути безпритульних дітей, напівсиріт, котрі потребували опіки з боку держави [1, с. 26].

Радянська система освіти не могла обмежуватися лише школою, що приймала дитину на 3–4 години на добу. Виникла необхідність цілковито охопити й організувати дітей [1, с. 26].

Це масове соціальне явище ще більше заострило проблему соціального виховання й поставило перед радянською державою завдання практично та широко розв'язати її, що сформулював у 1920 р. Наркомос України у «Декларації про соціальне виховання дітей» [1, с. 26].

Основне завдання Декларації полягало у тому, щоб, зламавши стару конструкцію, перетворити всі роз'єднані типи дитячих установ (садки, притулки, школи) на єдину динамічну систему соціального виховання, орієнтуючись на дитячий будинок як на основну організаційну форму [6, с. 12].

В Україні гостро постало питання організації дитячому населенню соціального виховання, забезпечення й охорони. Ідеальною формою соціального виховання проголошувався дитячий будинок [9, с. 5]. Пояснювалося це необхідністю врятувати безпритульних дітей від загибелі та тим, що індивідуалістична за своєю природою сім'я ніколи не дасть дітям справжнього колективістського, тобто комуністичного виховання. Тому тогочасний нарком освіти Г. Гринько сутність соціального виховання пояснював так: «Соціальне виховання в розвинутому вигляді є всезагальною організацією дитинства, створенням колективного життя всього дитячого населення. Це не вихідний пункт, а кінцева мета розвитку соціального виховання, що передбачає повне усунення розпорошеності дітей між індивідуалістичними сім'ями, що вочевидь неможливе без організації соціалістичного господарства та зміни всього устрою життя» [5, с. 155].

«Декларація про соціальне виховання дітей», враховуючи глибoku кризу родин, нечуваний зріст безпритульності та бездоглядності дітей, в умовах величезної ваги соціального перевороту намагалася виконати всі обов'язки держави перед дитинством [1, с. 26].

Радянська держава брала на себе обов'язок охорони, навчання, виховання й організації дітей. Уся система соціального виховання оформлялася, залежно від стану тих чи інших груп дітей, у такі установи й організації:

1. Майданчики різних типів – літні організації, що об'єднували велику кількість дітей певного району [1, с. 27].

2. Дитячий садок-школа (школа-клуб) неповного дня [1, с. 27].

3. Денний дитячий садок, дитячий будинок, школа цілого дня.

4. Дитячий будинок, дитяче містечко, комуна, колонія. У цих установах перебували незахищені діти, які зовсім втратили родину – сироти, діти, покинуті батьками [1, с. 28–29].

Крім названих типів установ для здійснення соціального виховання, існували інші організації охорони дитинства: колектори, розподільники, інститут братів і сестер соціальної допомоги, патронат, організації юридичного захисту дітей і різні громадські організації тощо. Завершувалася система соціального виховання організацією, що нею було пронизане життя всіх зазначених вище

установ і організацій – комуністичним дитячим рухом, що найповніше охоплював і здійснював соціальне виховання дітей. Під керівництвом комсомолу дитячий рух через організації юних ленинців і жовтенят найширше і по-ленінськи проводив соціальне виховання дитячого населення, ставив своїм завданням дійсну й цілковиту організацію дітей як піонерів комуністичного будівництва [1, с. 29].

Провідними педагогами досліджуваного періоду, теоретиками та практиками дитячого руху на сторінках преси було надруковано низку праць, присвячених питанням соціального виховання. З-поміж інших заслуговує на увагу педагогічно-публіцистичний доробок І. Соколянського (1888–1960), який наголошував на визначальній ролі дитячого руху в системі соціального виховання та стверджував, що не дитячий рух організовується на засадах соціального виховання, а соціальне виховання будується на засадах дитячого руху.

Роздуми І. Соколянського стали предметом обговорення на сторінках періодичних видань: журналу «Дитячий рух» («Деякі питання радянської педагогіки» (1928)); журналу «Радянська освіта» («Школа та дитрух на Україні» (1925), «Дитрух – школа – учитель» (1925), «Дитячий рух – соціальне виховання» (1925), «Ув'язка соцвиху з дитячим рухом» (1925), «Педагогіка школи та родини в системі соціального виховання» (1928)); журналу «Шлях освіти» («Соціальні й біологічні моменти в дитячому русі» (1924)) та ін.

Так, у статті «Дитрух – школа – учитель» (журнал «Радянська освіта», 1925, № 5) І. Соколянський пояснював роль дитячого руху в діяльності школи. Педагог вважав, що плани школи повинні узгоджуватися з планами дитячих колективів. Оскільки, на його думку, політичне виховання за межами дитячого руху здобути неможливо, школу категорично необхідно узгодити з дитячим рухом [10].

І. Соколянський підкреслював важливість взаємного погодження соціального виховання з дитячим рухом. Педагог зауважив, що Головоцвух України визнав дитячий рух як основу соціального виховання дитинства.

У статті говорилося, що для педагогіки, для системи соціального виховання першорядне значення має вивчення всіх форм дитячого руху, тобто вивчення дитячої активності в різному оточенні, а також тих способів, якими цю дитячу активність можна використати як педагогічний чинник.

На думку педагога, саме в цьому моменті й полягають найбільші труднощі налагодження системи соціального виховання дитячим рухом.

Особливу увагу І. Соколянський приділяв питанням змісту та методики роботи в дитячих групах. Обґрунтовуючи таку методику, педагог зосереджувався на комуністичних дитячих групах,

оскільки вважав, що «методика праці в комдитгрупах – основа утворення соцвихівської праці» [4, с. 384–385].

Думки І. Соколянського про зміст і методику роботи дитячого руху були викладені на шпальтах періодичних видань, зокрема в журналі «Дитячий рух» («До питання про методику праці в комдитгрупах і установах соціального виховання» (1925, № 2), «Про зміст роботи комдиторганізації» (З доповіді т. Соколянського на пленумі методкому ЦБ КДР) (1926, № 5) та ін.); у журналі «Радянська освіта» («Про методику праці в комдитгрупах і установах соціального виховання» (1925, № 12), «Дитячий рух – соціальне виховання» (1925, № 1) та ін.).

У статті «До питання про методику праці в комдитгрупах і установах соціального виховання» (журнал «Дитячий рух», 1925, № 2) автор розмірковував над питаннями: якою має бути методика? як треба керувати? якими прийомами можна охопити всі ті галузі, що характеризують комуністичний дитячий рух? Насамперед І. Соколянський у статті зупинився на тогочасному методичному стані не тільки в галузі дитячого руху, а й у загальній педагогічній теорії та практиці, щоб нагадати, що Україна мала деякі особливості порівняно з іншими республіками: український соцвих твердо дотримувався позиції, за якою дитячий рух як суспільне явище було основою соціального виховання [11, с. 9].

І. Соколянський наголошував на тому, що шляхи нової методики праці в дитячих установах – як у школі (соціальне виховання), так і поза нею (дитячий рух) – мав прокладати дитячий рух, а не школа. Методику праці в комуністичному дитячому русі потрібно було створювати на основі того досвіду, який був у багатій практиці дитячого руху. На думку педагога, проблеми соціального виховання, наукової педагогіки, наукової методики педагогічної праці та комуністичного дитячого руху органічно пов'язані між собою, оскільки комуністичний дитячий рух був спрямовуючим, керуючим чинником у виробленні науково-педагогічної системи соціального виховання. Це примушувало педагогів соціального виховання і комсомольців, котрі були безпосередніми керівниками дитячого руху, спільними зусиллями взятися за вироблення методики праці в дитячих групах і цим самим вирішити справу методики соціального виховання [11, с. 11].

Не меншу цінність для нашого дослідження становить й інша праця І. Соколянського – стаття «Про зміст роботи комдиторганізації» (З доповіді т. Соколянського на пленумі методкому ЦБ КДР) (журнал «Дитячий рух», 1926, № 5), де педагог відзначив, що з розвитком дитячого руху, коли почали спостерігатися значні труднощі, постало завдання визначення форм і методів роботи в дитячому

русі. З цього приводу І. Соколянський у доповіді на нараді ЦБ висловив такі думки: «Зараз діти опинилися в такому стані, що вони не пов'язані ні з якою систематичною роботою. У роботі немає плановості, найважливіші моменти її часто відступають на задній план. У дітей немає зацікавленості роботою, замість цього спостерігається формальне ставлення до зборів та й до всієї організації. Відсутні елементи переживання. Матеріали, що їх накреслено для проробки, за незначними винятками, не можуть зацікавити дітей. А проте дитячий рух мусить бути найорганізованішим ступенем педагогічної роботи, навіть більше за звичайну соцвихівську роботу» [7, с. 29].

На думку І. Соколянського, всі труднощі у роботі дитячого руху викликані невиявленими, невіршеними формами та змістом роботи. Педагог вважав, що вихід із незадовільного стану дитячого руху можливий тільки за правильного розподілу завдань, тобто лише за постановки питання «комсомолу – політвиховання, школі – громадсько корисна робота» можна вийти з того стану, що в ньому перебував дитячий рух [7, с. 32].

Висновки. Отже, у 20-х рр. ХХ ст. основою соціального виховання був дитячий рух, який через дитячі організації охоплював дитячі будинки, дитячу шкільну організацію, тобто поширювався на всі установи соціального виховання, де перебували діти.

Проте на початку 30-х рр. ХХ ст. у зв'язку з переходом дитячого руху на базу школи змінюються напрями діяльності дитячої комуністичної організації, завершується розвиток дитячого руху як соціально-педагогічного явища та починається період масового єдиного пришкільного дитячого формування – піонерської організації. Всі ці зміни в діяльності дитячого руху, які відбувалися впро-

довж досліджуваного періоду, відображалися на сторінках періодичних видань України.

Проведена робота не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективою подальших розвідок стануть наукові дослідження, присвячені аналізу педагогічної періодики, діяльності українських вчених, котрі займалися проблемами теорії та практики соціального виховання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Зільберштейн А. Система народної освіти : збірка. Харків : Державне видавництво України, 1929. 320 с.
2. Кириченко С. Що таке соціальне виховання. *Друг дітей*. 1925. № 5. С. 6–8.
3. Коваль Л.Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : навчальний посібник. Київ : ІЗМН, 1997. 392 с.
4. Коляда Н.М. Розвиток дитячого руху в Україні (початок ХХ століття – середина 30-х років ХХ ст.) : монографія. Умань : ПП Жовтий О.О., 2012. 407 с.
5. Нариси історії українського шкільництва: 1905–1933 : навчальний посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ : Заповіт, 1996. 304 с.
6. Порадник по соціальному вихованню дітей / упорядкував Ценсоцвих Наркомосвіти УССР. Вип. 1. Харків : Всеукраїнське державне видавництво, 1921. 134 с.
7. Про зміст роботи комдиторганізації (З доповіді т. Соколянського на пленумі методкому ЦБ КДР). *Дитячий рух*. 1926. № 5. С. 29–32.
8. Руководство по социальному воспитанию. Государственное издательство Украины, 1924. 311 с.
9. Ряппо Я. Система народної освіти на Україні. Харків : Державне видавництво України, 1926. 128 с.
10. Соколянський І. Дитрух – школа – учитель. *Радянська освіта*. 1925. № 5. С. 15–21.
11. Соколянський І. До питання про методику праці в комдитгрупах і установах соціального виховання. *Дитячий рух*. 1925. № 2. С. 9–19.